

●

ГУМАНІСТИЧНА ДУМКА КИЇВСЬКОЇ РУСІ ТА АНТРОПОЛОГІЯ ЧЕРНІГІВСЬКОГО ЛІТЕРАТУРНО-ФІЛОСОФСЬКОГО КОЛА XVII-XVIII ст.

Сучасна філософія в Україні — це історичне напластування філософських культур, у яких поєднуються національні та інонаціональні світоглядні ідеї певних епох. Причому більшість світоглядних проблем актуальні упродовж століть, нібито пронизують епохи і пов'язують між собою пласти філософських періодів. Велику частину утворюють антропологічні проблеми, котрі в українській думці були актуальні як у часи Київської Русі, так і за доби Гетьманщини. Вони не втратили своєї значущості і дотепер.

Починаючи з 60-х років XX століття, історики філософії почали активно досліджувати спадщину Київської Русі, братських шкіл, Києво-Могилянської академії, інших культурно-освітніх центрів України. Вони показали, що філософська думка в Україні має давню історію. Писемні джерела Київської Русі теж переконують у тому, що мислителі вже тоді аналізували важливі антропологічні проблеми, які ставило життя. Дослідники також зазначають, що філософська думка Київської Русі характеризується «зближенням релігії з філософією, пропагуванням античності, використанням спадщини філософів-язичників Греції і Риму для тлумачення біблійних текстів, вірою в гармонію всього суцього, утвердженням ідеї апокатастасису — повернення людства до первісної чистоти ще в земному житті та ін.»²⁰

Проте значні труднощі зустрічаються при спробах вивчити подальшу долю філософської спадщини Київської Русі, особливо властиві їй гуманістично-екзистенціальні аспекти. Незважаючи на обмеженість джерельної бази, дослідники історії української філософії (В. Нічик, В. Горський, Я. Стратій, А. Бичко, С. Кримський, В. Литвинов, С. Бондаренко та інші) обґрунтували глибокі зв'язки, що еднають людинознавчі міркування київських «книжників» і професорів Києво-Могилянської академії. Суттєвий інтерес в цьому плані становить аналіз того суголосся, що існує між антропологічними ідеями Київської Русі, зокрема, викладеними у «Повчанні» Володимира Мономаха, і гуманістичним вченням Чернігівського літературно-філософського кола XVII—XVIII ст., яке було тісно пов'язане з Києво-Могилянською академією.

Складність такого аналізу, проте, полягає в тому, що у творах філософського характеру, написаних Л. Барановичем, І. Галатовським, І. Гізелем, І. Максимовичем та іншими відомими представниками чернігівського кола, не зустрічаються прямі посилання на авторів киево-руської доби, у тому числі й на Мономаха. Та все ж при вивченні особливостей підходу до тлумачення світу, людини, центральних понять релігійного світорозуміння, виявляється значна схожість або й співпадіння точок зору давньоруських авторів і мислителів XVII—XVIII ст. Особливо це помітно у трактуванні таких понять і символів, як «Бог», «святий дух», «утілене Слово» та інших, котрі подають автор «Ізборника» Святослава, з одного боку, і Лазар Баранович — з іншого.

Зокрема, і автора «Ізборника», і Лазара Барановича у його «Тріодіоні» цікавлять згадані вище поняття і символи, що виражають Христа, зобарженого як етичний ідеал. Тобто в «Ізборнику» і в «Тріодіоні» Христос подається як частка «безначального Бога», а останній — «творець всіх і життя податель», «премудрості і благих злив», «єдине світло». Бог, як хмара, поливає землю, але коли «капля сниде на Землю», то вона «утілиться» у плоть «от святя Деви Маріи». Так народжується Христос — єдність Бога — Неба і Землі — Матері.²¹

Правда, Баранович своєму образу Христа надає більш земної, людської подобі, бо із землею люди увесь час пов'язували свій добробут і життя. Проблема зв'язку із довкіллям завжди була актуальна. Погляд на людське життя, як цілісне, різноманітне й багатомірне, в цілому домінує в українській філософській культурі від давньоруських часів.

Відзначаючи це, В. Нічик пише, що серцевину філософської думки України, особливо з XVII—XVIII ст., «становили проблеми історіософії людини, її соціального буття внутрішнього світу».²² Але зауважимо: митрополит Іларіон в XI ст. міркує про людину, як носій чужої філософії й віри. Такі, як він керують розгромом капищ, ведуть себе як завойовники, бо для них рідне — це запозичене. Баранович же рідне бачить в «українських свитках». Вони для нього є початком, а запозичене — додатковий спосіб зміцнення «свого» і засіб його обґрунтування. Можливості обґрунтування людяності є у змісті «собісобства», але аргументи посилюються включенням Барановичем елементів, взятих у християнстві. Воно вже мало упорядкованішу міфологіку людини, спираючись на досвід античної філософії.

У XVII—XVIII ст. Чернігівське літературно-філософське коло на чолі з Л. Барановичем ініціює відкриття того, що було заборонено християнством: людина може оновитися або «воскресити» в собі «нову людину». Це співзвучно «Повчанню» Мономаха. Та «Повчання» націлює людину робити тільки добрі вчинки, а зло не приймати у жодній її подобі. Мономах звертається до людей із закликом «страх божий мати в серці своєму», що в середньовічній семантиці означало безупинне прагнення відмовитися від зла, пам'ятати про тяжкий гріх.

Баранович пішов далі. Добро, на його погляд, має виявитись в оновленні людини через духовне «очищення», тобто внаслідок самопізнання. Але «очищення» має бути засвідчене публічно, відкрито. Звідси — людина мусить мати «відкриту душу» і «чисте серце», що може виразитись у приязні та любові. Заодно це буде й «одкровенним» свідченням «сокровенного» для тих, хто не відає істини воскресіння, що має об'єднати усіх у громадській дії.

Основне поняття у антропологічних шуканнях Барановича — «воскресіння». Проте воскресіння не де завгодно, а в Україні і для України. Проповідник тільки тут є глашатай воскресіння, але сам перебуває він на межі між повсякденністю «аду» і проектом нового життя. Тільки тому він провідник суспільного інтересу і наставляє людей, як і в «Повчанні», чинити добрі діла.

«Не хочу я лиха, — говорить Мономах, — лиш добра хочу братії і Руській землі».²³ Ця гуманна позиція була актуальна в XI столітті і залишилась такою для XVII ст., за доби гетьманських усобиць в Україні.

Аналізуючи філософсько-антропологічну думку України XI—XVIII ст., можна зробити висновок про те, що вона не стояла на місці. Гуманістика Київської Русі, в яку значний внесок зробили чернігівські мислителі, знаходить своє творче продовження у антропологічних тенденціях діячів Чернігівського літературно-філософського кола, котре також істотно вплинуло на українське людинознавство.